

MODERNLEŞME DEVRİ TÜRK İŐLÂMCILIĐININ
MEDENİYET TASAVVURU

Turkish Islamism's Imagination of Civilization in The
Period of Modernization

Enes ŐAHİN¹

Selin TOPALOĐLU²

Özet

Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları gerçekteŐirilirken, modernleşmenin mahiyetinin nasıl olması gerektiğiyle alâkalı düşünce üreten ekollerden biri İŐlâmcılıktır. Modernleşmenin imkânlarının yoklandĐı bu dönemde kendisi merkeze alınarak düşünce üretilen en önemli kavramlardan birini teşkil eden medeniyet kavramı karşısında, ilk dönem İŐlâmcıları, medeniyeti her alanda Avrupahlaşmak ile aynileŐtirdikleri için öncelikle menfi bir tutum sergilemiŐ olsalar da, sonrasında düşüncelerini, medeniyet kavramının maddi ve mânevî cephesi olduğu, teknik ve teknolojinin medeniyetin maddi cephesini temsil ettiği, medeniyetin kaynağı ekseninde anlamlı olacağı ve bu yüzden İŐlâm medeniyeti kavramının medeniyetin kemal halini temsil ettiği gibi düşüncelerle İŐlâmî bir renge büründürerek kabul etmekten geri durmamışlardır. Medeniyet kavramına bakıştaki bu değişim ve dönüŐüm, Avrupa medeniyetinin Endülüs Emevileri'nin birikiminden neşet ettiği ve böylelikle İŐlâmî temellere sahip olduğu, yani modernleşmenin aslında öz malını geri almaktan başka bir Şey olmadığı gibi fikirlerin ortaya çıkmasına kadar devam etmiştir. Bu noktadan bakıldığında İŐlâmcıların medeniyete müteallik söylemlerinin yaklaşık bir asırlık sürede birbiriyle tenâkuz arz edecek bir mahiyete büründüğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avrupa, Modernleşme, İŐlâmcılık, Medeniyet.

¹ Araştırma Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İliŐkiler Bölümü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İliŐkiler Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, enes.sahin@dpu.edu.tr, Makale gönderim tarihi: 17.05.2016, Makale kabul tarihi: 31.05.2016

² Araştırma Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İliŐkiler Bölümü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İliŐkiler Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, selin.topaloglu@dpu.edu.tr.

Abstract

While modernization efforts was going on in the Ottoman Empire, Islamism was one of movements producing notions on how content and limits of modernization should have been. The concept of the civilization is one of the most important notion which is centered while producing ideas in the period of searching for the potentiality of the modernization. Early Islamist thinkers had a negative approach to the civilization notion because of that they thought the civilization and Europe have similar meaning. But later they had an Islamic image on their thoughts by accepting that concept of civilization has both material and abstract fronts, which technical and technological civilization represents material front, that civilization would be meaningful in line with its source and that is why, concept of Islamic civilization represents the ripeness form of civilization. Changing and transformation of the approach to concept of civilization maintained until the emergence of the ideas that are European civilization evolved out of accumulation of Andalusian Umayyad's and in this way, it has Islamic roots, which means modernization is taking own possessions back. From this point of view, it comes out that discourse of Islamists towards civilization has contradictory character in the period approximately a century long.

Key Words: Ottoman Empire, Europe, Modernization, Islamism, Civilization.

Giriş:

Yüzyılların birikiminin teşekkül ettiği bir yapının yeni olan karşısında hâkimiyetini kaybettiği, meşruiyet zeminini yitirdiği modernleşme devrimizde, fikir dünyasını çeşitli yönlerden şekillendirme gayreti güden her meşrepten mütefekkirin besmele niyetine kullandığı belli kavramların üzerine gidildiğinde, bu asrın bize miras bıraktığı yapıyı anlamak daha kolay bir hale gelmektedir. Askerî yenileşmenin meşruiyet zeminini temin etme pratikleriyle şekillenen modernleşme tecrübemizin her türden teknik, bilgi ve pratiği kapsamı sürecinde bu kavramlar arasında en çok karşılaşılanlardan birini medeniyet teşkil etmekte, modernleşme hamleleri medenîleşmenin imkânlarının aranması ekseninde meşrulaştırılmaktadır. Bu çerçevede düşünce dünyasında modernleşmenin mahiyet ve keyfiyeti hususunda fikir ayrılığına düşülse de, bu alanda kalem oynatmış neredeyse her mütefekkir, medeniyet mefhumu üzerinde durmuş, onun nasıllığı, ne şekilde olduğu ve edinmenin yöntemi hususunda fikir ortaya koymak, düşünce üretme hususunda âdeta bir vücûb teşkil etmiştir.

Modernleşme dönemi Türk düşüncesinin önemli bir kolunu temsil eden İslâmcılığın da medeniyete müteallik fikriyatı geniş bir literatür oluşturmuş, modernleşmenin İslâmi metodolojisi inşa edilirken, dönemin İslâmcı mütefekkirleri, medeniyete verdikleri müspet ya da menfi anlamlar ekseninde Batılılaşmanın

imkânlarını aramış ve yöntemini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda çalışma ilk dönem İslâmcı mütefekkirlerin medeniyete ilişkin söylemlerini merkeze almaktadır. Bu çalışmada ilk dönem olarak ifade ettiğimiz İslâmcılık düşüncesi, İsmail Kara'nın işaret ettiği II. Meşrutiyet döneminde kemâl halini almış ve modernleşmenin sonraki safhalarında da ortaya koyduğu izlek takip edilmiş İslâmcılık tasavvurudur.³ Türkiye'de İslâmcılık çalışmalarına metinleri idrak edilmeden dâhil olunamayacak Kara, metinlerinde, dünyaya yönelik idrakleri II. Abdülhamid döneminde inşa olunmuş mütefekkirlerle ve hususiyetle de bu dönemi kendisi ekseninde hülâsa edebileceğimiz Mehmet Âkif⁴le⁴ yani II. Meşrutiyet dönemi İslâmcıları ekseninde, modernleşme tecrübemiz ile hesaplaşmaktadır. Çalışmamızda bahis konusu yaptığımız isimlerin 1858-1887 tarihleri arasında doğdukları hatırlandığında (Mûsâ Kâzım Efendi: 1858, Said Halim Paşa: 1863, Mehmet Âkif ve Mehmet Seyyid Bey: 1873, İskilipli Âtîf Efendi: 1875, Şemseddin Günaltay: 1883, Elmalılı Hamdi Yazır ve Said Nursi: 1878, Ahmet Hamdi Akseki: 1887) modernleşme devri İslâmcılığının medeniyet tasavvurunun da, Türkiye'de İslâmcılık birikiminin önemli kısmını tesis etmiş bu isimler doğrultusunda değerlendirilmesinde, Türk İslâmcılık düşüncesi, kökleri çok daha gerilerde aranabilir bir mahiyete sahip olsa da (bu arayışlara bir örnek olarak, İslâmcılığın kökenlerini Tanzimat aydınlarında arayan Mümtaz'er Türköne'nin İslâmcılığın Doğuşu serlevhali çalışması gösterilebilir)⁵ dönemin silüetini ortaya koymak açısından herhangi bir mâni gözükmemektedir. Bu minvalde çalışmamızın sınırları, bahsi geçen dönemi kendileri ekseninde hülâsa edebileceğimiz isimlerin medeniyete yükledikleri anlam, medeniyetin bu anlamlar doğrultusunda taalluk ettiği alanlar ve medeniyet idraklerinin bu alanları nasıl şekillendirdiğidir.⁶ Çalışmanın amacı ise işaret ettiğimiz dönem itibariyle Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi içinde düşünce

³ Bkz. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴ Fatih M. Şeker, "Yerli Kalarak Modernleşmek: Mekteple Memleket Arasında Bir Mütefekkir ve Vaiz Olarak Âkif", *Diyanet İlmî Dergi*, c.47, sy.4, 2011, s. 126.

⁵ Bkz. Mümtaz'er Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2011.

⁶ Örneğin Mehmet Âkif ve İskilipli Âtîf Efendi'de medeniyet teknik kavramına delalet ederken, Mûsâ Kâzım Efendi, Said Halim Paşa, Said Nursi gibi isimlerde ahlâka da taalluk etmiş, Seyyid Bey ve Şemseddin Günaltay'da ise dîni anlama ve onu yaşama pratiklerimize dahi müdahil olabilmıştır.

üreten mütefekkirlerin, medeniyete ilişkin söylemlerinin içinde buldukları bağlam⁷ ekseninde menfi bir nitelikten müspet bir mahiyete tebeddül ettiğinin ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde modernleşme dönemi Türk düşüncesinin medeniyet tasavvuru ana hatlarıyla değerlendirilirken, ikinci bölümde dönem İslâmcılarının medeniyete yönelik söylemleri ortaya konulacak ve sonuç bölümüyle çalışma hitama erdirilecektir.

1. Türk Düşüncesinde Medeniyet Kavramının Ortaya Çıkışı ve Anlamı

Modernleşme devrimizde, düşünce dünyasına intisap hususunda her meşrepten tefekkür ehli için adeta bir aksiyom mahiyetinde olan geri kalmışlık kabulü, orduya yönelik modernleşme hamleleriyle izâle edilememiş, bu sebeple içinde bulunulan durumdan kurtuluş için çözümün ancak ordunun yanında farklı alanlarda da terakkinin neşvünemâ bulmasında olduğuna inanılmış ve bu çerçevede Avrupa'nın terakki sebepleri tetkik edilerek Osmanlı'da tatbikinin imkânları yoklanmıştır.⁸ Arayışın bahsi geçen doğrultuda Avrupa'nın askerî usullerinden sosyal ve siyasi alanlarına intikal etmesiyle modernleşme tecrübemizin de ekseni değişmiş, artık modernleşme günlük hayatın da değişim ve dönüşümüne mündemiç bir mahiyet arz etmeye başlamıştır.⁹ Avrupa'nın askeriye ile ilmiyeye, sosyal hayattan siyaset düşüncesine ve felsefeye kadar bütün ilerlemelerine şâmil bir kavram olan “*civilization*” da bu dönemde Osmanlı mütefekkirlerinin ilgi alanına dahil olmuş ve Osmanlı'nın köhnelik ve ataletten toptan kurtuluşunu ve ilerlemesini sağlayacak, bütünüyle kemale ermiş bir toplumsal ve siyasal

⁷ Bu bağlamları, öncelikle Balkan Savaşları'nın başladığı dönemden İstiklâl Harbi'nin bittiği döneme kadar ortaya çıkan teknik karşısında ezici mağlubiyetler, Avrupa'nın işgal ettiği yerlerde ortaya koyduğu vahşet, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan dehşetengiz ortam gibi unsurların sebebiyet verdiği Avrupa'nın ulûm ve fûnûn hususunda taklit; ahlâk, düşünce ve kültür anlamında ise tenkit edilmesi gerektiği ve medeniyetin bu unsurların hangi tarafındaysa o doğrultuda değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi, sonrasında ise kurulan yeni devletin dünyaya yönelik tasavvurlarının Avrupa'yı muasır medeniyet olarak idraki ve onun seviyesine erişme gayreti ve bu doğrultuda eski düzeni tasfiye talebine cevap verecek, geleneğin din idrakinin problemlili olduğu söylemi ekseninde dîni alanı da medenileştirecek bir gayeye mâtufluk bir çizgide idrak etmek mümkündür.

⁸ Bahsi geçen süreçle ilgili ayrıntılı bilgi ve tetkik için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

⁹ Aslında modernleşmede arayışın günlük hayata ve toplumsal düzene kayabilmesinin yolunu açan olay, askerî yenilenme projesinde, modernleşmenin önündeki en büyük engeli teşkil eden Yeniçerilerin sistemden tasfiye edilebilmesi olmuştur. Yeniçerilerin Batı medeniyetinin ithali karşısındaki duruşuna ilk elden şahit olan bir Fransız'ın ifadeleri için bakınız: Tuncer Baykara, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı*, Akademi Kitabevi, Ankara, 1992, s. 5.

düzeni ifade etmek için bu kavramın karşılığı öncelikle “*sivilizasyon*” sonrasında da “*medeniyet*”¹⁰ olarak icat ve inşa edilmiştir.¹¹ Kavrama ilk dönem yüklenen anlamın

¹⁰ “Arapça’da “şehir” anlamına gelen ve müdü’n köküne dayanan medîne isminden Osmanlı Türkçesi’nde türetilen medeniyet kelimesinin, kök itibarıyla “yönetmek” (es-siyâse) ve “mâlik olmak” anlamları da bulunan deyn (dîn) masdârıyla ilişkili olduğu da ileri sürülmüştür. Medenî (medeniyete) ve medîni ise “şehir mensup olan, şehirli” mânâsına gelmektedir (Lisânü’l-‘Arab, “mdn”, “dyn” md.leri.) İlhan Kutluer, “Medeniyet”, *DİA*, XXVIII, s. 296; Osman Turan’da problemli bulunduğu uygarlık kavramını tartışırken kelimenin kökeni ile ilgili medine ve şehir kavramlarına atıfta bulunur: “İslâm ve Hıristiyan medeniyetlerine mensup milletler bu mefhumu şehir (Arapça; Medine, Lâtinçe; Civitas, Cite) ile ilgili olarak Medeniyet ve Civilization kelimeleri ile karşılaşmışlardır. Bunun zıddı da köylülük değil bedevilik veya Barbarlık sayılmıştır.” Osman Turan, *Türkiye’de Siyasî Buhranın Kaynakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 160. Bu minvalde Ali Nazîmâ ve Faik Reşad medenî kelimesinin karşılığını “Medîneye mensup, şehri, şehirli, bedevî değil” şeklinde ifade ederken medeniyeti de “1. Bedeviyet’in zıddı, medenîlik, şehirlik. 2. Terakiyât-ı hâzıraya muvâfık surette maişet ve ictimâ.” şeklinde tanımlamıştır. Ali Nazîmâ, Faik Reşad, “Medeniyet”, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2005, s. 250. Yaşar Çağbayır da medeniyet kavramını şehirde yaşamının inşa ettiği kültürel sistem ekseninde idrak eder: “1. Şehirde yaşam; kentli oluş; kentte yaşama biçimi. 2. Ekonomik, siyasi, toplumsal, düşünce kültür ve sanat, bilim ve teknik bakımlarından ideal sayılan üst düzeyde yaşam durumu; ideal gelişmişlik; uygarlık. 3. Topluların veya ülkelerin düşünce ve sanat hayatı ile maddî ve mânevî varlığına özgü niteliklerin tümü; uygarlık. 4. Bilim ve tekniğin verilerinden en üst düzeyde yararlanabilme durumu. 5. Daha nazik, daha kibar olma durumu.” Yaşar Çağbayır, “Medeniyet”, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 3105; Günümüzde medeniyet kavramı, şehirlilikle alakası doğrultusunda İbn Haldûn’un Mukaddime’de sistemleştirdiği hadarîlik ile müteradif görülüyor olsa da medeniyetin modern toplumsal yapıların şehirlilik kültürünü ifade ederken hadarîliğin klasik toplumsal sistemleri ortaya koyuyor olması bu iki kavramı hem mahiyet hem de keyfiyet olarak birbirinden ayırmaktadır. “Her ne kadar bu kavram Arapçada çok eskilerden beri var ise de, modern dönemdeki içerik, anlam ve gerekliliğiyle kullanılmaya başlanması ve bir anlamda yeniden icat edilmesi Batı’daki sanayi devriminin ortaya çıkardığı yeni toplum ve ikamet ortamına dayanır.” Mustafa Gündüz, Said Halim Paşa’da ‘Medeniyet’ Kavramı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2010, 21(2), s. 143. Şehirlilik kavramı merkeze alınarak medeniyetin karşılaştırılabileceği, modern içtimâ ve iktisadi sistemleri kendisi ekseninde idrak edebileceğimiz en önemli kavramlar ise şehir anlamındaki civitas kelimesinden inşa edilen civilization ve gene şehir anlamındaki bourg kökünden türeyen burjuva ve burjuvazi kavramları olacaktır. Şu metinlerin tetkik edilmesi modern ihtiyaçları karşılama sâiki ile inşa edilen medeniyet kavramının sivilizasyon ve burjuvazi ile ne kadar alakalı olduğunu ortaya koyacaktır: Werner Sombart, *Burjuva*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011.; Nobert Elias, *Uygarlık Süreci Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

¹¹ Medeniyet kelimesinin kullanımına Batı’da ilk kez Marquis de Mirabeau’nun 1757’deki ifadesinde rastlanmıştır. İlhan Kutluer, *a.g.e.*, s. 298; “‘Medeniyet’, kelime olarak Türkçede ilk defa 1838’lerde görülmüştür. ... Osmanlılar, bu kelimeyi, kendi kültürleriyle bağlı olarak değil, Avrupa’dan gelen bir kavrama karşılık olarak düşünmüşlerdir. Bu kavramı ifade eden kelime, Türkler’in de bir süre “sivilizasyon” olarak aynen kullandıkları “civilization”dur.” Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 1.; Nitekim kelimenin 1884’e gelindiğinde Redhouse sözlüğünde aldığı anlam modernleşmenin medeniyetleşme amacı ekseninde nasıl hayatın bütün alanlarına dahil edildiğini ortaya koyar (dikkat Baykara’nın): “Civilization: medeniyet: terbiye: terbiye-i medeniyet: tehzib-i ahlâk ve tervic-i ulûm ve fûnûn; içtima’-ı kemalat-ı edebiye ve ilmiye; b) vahşilik halinde çıkarıp terbiye ve medeniyet yoluna dahil etmektir.” Redhouse, “Civilization”, *A Lexion English Turkish*, s. 138; Görüldüğü üzere medeniyet kavramının karşıt anlamı artık geri kalmışlık değil ilkelik, barbarlık ve bedevilikle karşılanmış, bu doğrultuda medeniyet artık iyi olmaktan çıkıp insan olarak yaşamak için edinilmesi zaruri bir mahiyet arz etmeye başlamıştır. Adam Ferguson’un “nasıl ki insan çocukluktan çıkıp büyürse, insan ırkı da vahşilikten çıkıp medenilemiştir.” şeklindeki ifadesi Avrupa’da medeniyetle ilgili tasavvurun Osmanlı düşüncesine de intikal ettiğini göstermektedir. Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*’den aktaran: Mustafa Zeki Çıraklı, “Medeniyetlerin Karşılaşmasından Hibrid Kimliklere”, *Hece Dergisi*, Özel Sayı 24, Ankara, 2012, s. 111.

modernleşmede Batıcı olarak adlandırılan düşünürlerin fikriyatına meyyal olması¹², kavramın İslâmcı mütefekkirler tarafından, modernleşmenin yanlış yöntemi olmakla ve ahlâkî yozlaşmayla¹³ müteradif olarak telakki edilmesine de vesile olmuştur.¹⁴

Batıdan alınacak düşünce ve düsturların teknik, fen ve teknoloji ile kısıtlanması gerektiğini savunmada ağız birliği ettiğini söyleyebileceğimiz İslâmcı mütefekkirler, başlarda medeniyetin, Avrupa'nın kültürel hayatına mündemiç anlamından dolayı kavramla aralarına mesafe koymuş olsalar da ilerleyen dönemde medeniyet kavramındaki modernleştirici ve düşünceyi ifade etmede meşrulaştırıcı potansiyeli fark

¹² Şinasi'nin medeniyet resûlü olarak andığı Tanzimat münşî Mustafa Reşit Paşa'nın civilization kavramını ilk defa Türkçe'de tanımlayan isim olduğu hatırlandığında Şinasi'nin ifadeleri anlamını bulacaktır. "Civilization, lugat hazinemize Reşit Paşa'nın armağanı, Batı'nın birçok mefhum ve müesseleri gibi. Paşa, Paris'ten yolladığı resmî yazılarda (1834) Türkçe karşılığını bulamadığı bu kelimeyi "terbiye-i nâs ve icray-ı nizâmat" olarak tarif eder. Civilization -az sonra- Osmanlıca'ya kalke edilir: medeniyet." Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 83; Kelime medeniyet olarak ilk kez 1838'de Sadık Rıfat Paşa tarafından kullanılır. Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 19; "Viyana Elçisi Sadık Rıfat'ın tarifi daha kestirme ve güzel: "usûl-i me'nûsiyet" yani alışkanlıklar düzeni." Ayşe Saktanber, "Medeniyet Gelininin Elbiseleri", *Birikim Dergisi*, sy. 146, 2001, s. 87.

¹³ "19. yüzyıldaki temel metinler içinde Türkler arasındaki civilisation göstergelerine bakıldığı zaman, öncelikle tiyatro, dans, balo, kıyafet, kumar, gazete, okuma kulübü, araba, patates yemeği vb. baş sırada yer almaktadır. Buna karşılık civilisation'a bilim, edebiyat, sanat, sanayi, ticaret ve ziraat dâhil edilmemiştir." Mustafa Gündüz, *a.g.e.*, s. 144; Bu hususta Baykara'nın metninden yapılacak bir iktibas durumu vuzûha kavuşturmak açısından yeterli olacaktır: "Wanda'nın naklettiği bir anekdot, ilerde sadrazam olacak bu Türk subayının (Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa kastediliyor, yazarlar) anlayışını ortaya koymaktadır. Fransa kralı konuşmasında, Türklerin ilerlemesine subay, teknik adam, öğretmen vs. göndererek katkıda bulunmak istediğini belirtir. Bunun üzerine Kıbrıslı şöyle der: "Haşmetmeab, bu yapacağımız hiçbir işe yaramaz, bu adamlar bizi sıkacaklar, Fransa'dan da Avrupa sivilizasyonundan da bizi soğutacaklardır. Majesteleri onların yerine bize birkaç bin güzel, akıllı ve afacan yosma gönderecek olursa onlar bizi daha kesinlikle civilise edeceklerdir; hatta Fransızlaşırız bile." Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁴ Osmanlı Batılılaşmacıları için medeniyet kavramı neredeyse alternatif dinî bir hüviyet kazanmıştır. Çünkü Batılılaşmacılar Osmanlı günlük hayatının, İslâm dininin ortaya koyduğu ölçütler ve bu ölçütlerin ilk ve en doğru uygulayıcısı olan Resûl-i Ekrem'in sünneti seniyyesi ekseninde, tamamen ona göre olmasa da en azından onu referans alacak şekilde, teşekkül ettiğini biliyorlardı. Bu çerçevede kılık kıyafetini değiştiren, sarığını çıkaran, sakalını kesen insanlar aslında dinî bir yaşayış şeklini de kafalarındaki sarıkla birlikte çıkarıp bir kenara koymuş oluyorlardı. İnsanların giyim kuşamlarına kadar hayatlarını yaşama pratiklerine şekil veren şey dinî bir mahiyet arz edince, medeniyet de Batılılaşmacıların gözünde aynı yaşam pratiklerini bambaşka bir hale getirdiği için dinî bir hüviyet kazanıyor, âdeta medeniyet terakkiyatın seküler dinî söylemine dönüşüyordu. Bu doğrultuda Baykara'nın Osmanlı'da "sivilizasyon"u ilk defa Türkçe ile birlikte kullandığını belirttiği, Tanzimat rejiminin müsebbibi, Şinasi tarafından "Acep midir medeniyet resûlü dense sana" ifadeleriyle anılan Mustafa Reşid Paşa, peygamberi bulunan bir medeniyetin sekülerize edilmiş bir din şeklinde idrak edildiğinin gözlemlenmesi açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar meseleyi şu ifadelerle hülâsa eder: "Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir. Sadık Rıfat Paşa ve Sami Efendi'den itibaren "medeniyet, temeddün, ünsiyet, menüsiyet, teennüs" gibi kelime ve terkiplerle Frenkçe "sivilizasyon" ...kelimesinin karşılığı aranıyordu. Reşid Paşa, Ali Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa, Sultan Abdülaziz türlü yazılarında, fermanlarda hep onun tarifini yapmaya çalışırlar. Cevdet Paşa, Tarih'ini medeniyet ve bedâvet hallerini mukayese ile başlatır. Ve nihayet Şinasi, Mustafa Reşid Paşa'dan "medeniyet resûlü" diye bahsederek hayatımıza yavaş yavaş sızan bu mefhumu kendi nesli ve gelecekler için bir din hâline getirir." Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2015, s. 159.

ederek kavramın kendisinin değil, ona yönelik idrak ve anlatının problemlili olduğunu savunmuşlardır. İslâmcı tefekkür ehli bu doğrultuda medeniyeti hem hali hem de ikbali kurtaracak bir kavram olarak yeniden inşa ederek bahsi geçen dönemden günümüze kadar İslâmcı düşüncenin kendisi ekseninde düşünce ürettiği belki de en önemli anlatıyı ortaya koymuşlardır.¹⁵ Bu doğrultuda ilk dönem İslâmcılarının medeniyet tasavvurlarını, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak mühimdir.

2. İlk Dönem İslâmcılarının Medeniyet Tasavvuruna Bir Bakış

Halk nezdinde modern bir veli hüviyetinde olan, Türk İslâmcılığının kendisinde mücessem hale geldiğini söyleyebileceğimiz Mehmet Âkif'in (ö. 1936) medeniyete taalluk eden söylemleri tetkik edildiğinde, Âkif'in özellikle Avrupa devletlerinin saldırılarına mâruz kalınan dönemlerde “medeniyet denilen kahbe”¹⁶, “medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar”, “medeniyet denilen vahşet”,¹⁷ “medeniyet denilen maskara mahlûk”¹⁸ gibi ağır ifadeler kullandığını gözlemlemek mümkün olsa da Âkif'in kastı, bir kavram olarak medeniyetin kendisi değil Batıcılar tarafından tek medeniyetin gerçek sahibi oldukları tasavvur edilen ve bu sebeple medeniyetle müteradif olarak telakki edilen Avrupa olmuştur. Yoksa Mehmet Âkif, medeniyetin teknik ve fen kısmına ve onların edinilmesine neredeyse kutsal bir değer atfetmektedir.¹⁹ Âkif için kullanılan “medeniyetçi”²⁰ yakıştırmasının da bu doğrultuda değerlendirilmesi isabetli olacaktır.

¹⁵ Öyle ki Mehmet Âkif “medeniyet denilen kahpe, hakikat yüzüstü” (Mehmed Âkif Ersoy, *Mehmet Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı*, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2011, s. 113.) derken, Elmalılı Hamdi Efendi (ö. 1942) “Nev’-i insânînin bekası medeniyetle, medeniyetin kıvamı da adaletledir.” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s. 75.) ifadelerini kullanmıştır.

¹⁶ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 355.

¹⁷ Mehmet Âkif Ersoy, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁸ Mehmet Âkif Ersoy, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁹ “Biz Müslümanlar bin tarihten itibaren çalışmayı bıraktık. Atalete, sefahete, ahlâksızlığa döküldük. Avrupalılar ise gözlerini açtılar, alabildiğine terakki ettiler. Görüyorsunuz ki denizlerin dibinde gemi yüzdürüyorlar. Göklerde ordular dolaştırıyorlar. Madem ki dînin müdafaası farz-ı ayındır; madem ki edayı farzın mütevakıf olduğu esbabı elde etmek farzdır; o halde düşmanlarımızın kuvvet namına neleri varsa hepsini elde etmek için çalışmak efrâd-ı müsliminin her birine farz-ı ayındır.” Mehmed Âkif Ersoy, *Mehmed Âkif Külliyyatı Cilt 9*, Kitap Rengi, İstanbul, 2013, s. 268-269.

²⁰ Modernleşme tecrübemizin hülâsasını büyük bir ferâsetle kaleme aldığı metinlerinde idrak edebileceğimiz Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Âkif'in medeniyetçiliğinin mahiyetini şöyle izah eder: “...kelimelerin sabun gibi kaydığı fikir hayatımızda yalnız onun gibi muayyen bir akidenin mümîni olanlar bu manzumelerdeki fikirlerin ehemmiyetini ölçebilirdi. Fikret Tanzimat'tan beri gelen bir ayrılış ve kopuşu, müphem ve idealist davranışlar

Mehmet Âkif'in medeniyetçiliği, İslâmcılık düşüncesinin yönteminin özetlendiği Batı'nın tekniğinin alınıp ahlâkının alınmadığı, Batı tekniği ve İslâm ahlâkı terkihiyle ortaya çıkan kemal halindeki bir medeniyetin inşa edilmesini talep ve bunun yöntemlerine işaret eden bir mahiyet arz etmektedir. Âkif için teknik ve bilim, medeniyetin evrensel yüzünü temsil etmekte ve kültür, din ve milliyetten bağımsız bir nitelik arz etmektedir. Aşağıdaki ifadelerde Mehmet Âkif'in bu minvaldeki düşüncelerini gözlemek mümkündür:

“Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını;
Veriniz, hem de mesainize son sür'atını.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırda tutun ettiğim ihtarı demin:
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
Kendi “mahiyet-i rûhiyye”niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.”²¹

İlk dönem İslâmcı düşüncenin önemli isimlerinden Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi (ö. 1920) ise medeniyeti yalnızca teknik hususundaki terakki ile ilişkilendirmekten kaçınarak toplumsallıkla rabıtalandırır ve bu çerçevede halkın refah ve mutluluğunu medeniyetin alanına dâhil ederek adalet, yardımlaşma, toplumsal yaşamının imkânlarını sağlayan hayvanî arzulardan arınma gibi hususlardaki belirleyiciliği münasebetiyle medeniyetin ancak din ile kaim olacağını savunur.²² Ona göre “...dinsiz adamların bir araya gelerek sahih bir medeniyet teşkil edebilmeleri de mümkün değildir. Binaenaleyh, medeniyet-i sahihanın ancak faziletli ahlâk ve yüce

sahasından çıkarıyor, cemiyetin temellerinden biri olan din müessesesine karşı bir silah gibi kullanıyordu. Bununla beraber Fikret'le tilmizi konuşma diline yakın, hikâyenin ve hitabetin bütün unsurlarını toplayan bir şiir tekniğinde çok başka bir noktada daha birleşirler, ikisi de garpçı, binaenaleyh terakki adamıdır. Fakat tezada bakın ki, fikrî terbiyesini biyoloji ile yapan Âkif'in garpçılığı daha ziyade Cevdet Paşa'nın devamına benzer. Bu itibarla eserini “medeniyetçi” kelimesiyle ifade etmek daha doğru olur.” Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 92.

²¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı*, s. 752.

²² Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, *Külliyyat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 67.

nitelikler ile, bunların da hak din (diyanet-i hakka) ile meydana geleceği her türlü şüpheden uzaktır.”²³ Mûsâ Kâzım Efendi din ekseninde inşa edilen medeniyeti sahih medeniyet olarak isimlendirirken aslında dinsizlikle müteradif görülen Avrupa medeniyetinin de dolaylı olarak sahte olduğunu ifade etmiş olur. Bu çerçevede onlara özenip, onlar gibi yaşamak aslında sahte bir medeniyetle kendini kandırmakken, İslâm’ın evâmiri ekseninde inşa olunacak medeniyet gerçek medeniyet olacaktır. Aslında din ona göre medeniyetin koruyucusudur. “...dînin asılları ve ahlâk, insana güzel inançlar ve yüksek nitelikler bahşeder olduğundan, dinsizlik ise insanı hayvanî şehvetler ve nefsân hevesler vadilerinde koşmaya sevk eder bulunduğundan, birincinin medeniyetin himayecisi, ikincisinin ise insaniyetin yıkıcısı olduğunda hiç şüphe yoktur.”²⁴ Bu doğrultuda dinsiz bir medeniyetin ithali günü kurtaracak bir çare olarak görülebilir fakat aslında bu hata kökten yok olmaya sebebiyet verebilecek kadar büyük tehlikeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi, medeniyeti, eğer din ile rabıtası yoksa değersiz ve uygunsuz olarak idrak etmekte, bu çerçevede hem terakkiyat hem de diniyatı bünyesinde barındırabilen medeniyeti sahih medeniyet olarak adlandırmakta, dîne muarız medeniyetleri ise şu şekilde tezyif etmektedir:

“...ilimler, eğitim ve sanayi sayesinde Avrupa halkı, bugün maddî gelişmelerin en üst yüksek noktasına yükselmişler gibi görünüyorlar ise de hakikat sahipleri nezdinde bu ilerlemelerin, bu medeniyetin asla değeri yoktur. Zira, Avrupa’da sınırlı bir müddetten beri medeniyetin sağlam binası olan “teâvün ve yardımlaşma” kaidesine, kötü ahlak sonucu olarak bozukluk gelmeye başlamış olduğundan, yakında o kuvvetli esasının tümüyle mahvolmasıyla ve şahsî ihtirasların her şeye galip gelmesiyle, şu

²³ Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi, *a.g.e.*, s. 70.

²⁴ Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi, *a.g.e.*, s. 140. Batı medeniyetinin insanın mânevî cephesini inkar ederek ya da görmezden gelerek insanın hayvanî yanını güçlendirdiği ve medeniyetini bu hayvanî yanı inkişaf ettirecek bir yola intikal ettirdiği, dönemin İslâmcı mütefekkirleri arasında yaygın bir söylemdir. Örneğin İskilipli Mehmet Âtîf Efendi bu durumu şu ifadelerle savunur: “Esasen medeniyet-i garbiye, saadet ve tekamül-i beşeri gafil bir medeniyet-i hakikiye değildir. Zira o ancak insanın behîmiyet ve cismaniyet cihetinin saadet ve tekamülüne hizmet edip mülkiyet ve mânevîyatının saadet ve tekamülünü asla nazar-ı itibara almıyor. Çünkü medeniyet-i garbiye hayat-ı beşeriyeyi ancak hayat-ı fâniye-i dünyadan ibaret telakki eylediği için beşerin yalnız maddiyet ve hayvaniyet cihetinin tekamülüne atf-ı ehemmiyet ediyor. Bu suretle efrâd-ı beşer de âsâr-ı behîmiyetin inkişafına bais olup mülkiyet ve hakiki insaniyetin kûmûn veya büsbütün imhasına hizmet ederek saadet-i sermediyeye îsal eyleyen fezâil ve kemalat-ı hakikiyeden beşerî ebediyen mahrum bırakıyor.” İskilipli Mehmet Âtîf, *Frenk Mukallidliği ve Şapka*, Matbaa-i Kadir, İstanbul, 1340, s. 12-13.

ilerlemelerin tabii bir şekilde, müthiş bir aşağılaşmaya dönüşeceği dahi zarûri bir iştir. Binaenaleyh, ilimlerin ve eğitimin, sanayi ve ticaretin maddî ilerlemelerin bütün sebepleri olmakla beraber, onların hepsinin de semavî bir din ve yüksek bir ahlâk ile birlikte bulunması mutlaka lazımdır. Avrupa'da dinsizlik mesleği henüz genişleyememiş olduğundan şimdilik o kadar etki göstermiyor. Hele biraz daha dairesini genişletsin de bakınız. O zaman Avrupa ahalisi ne hale gelecektir. İnsan nevini yüce insanlık mertebesinden adi hayvanlık derecesine tenzil eden hasta bir mesleğin, yüksek medeniyet ve sahîh ilerlemeler ile bir arada bulunması mümkün müdür?"²⁵

Bu doğrultuda şunu ifade etmek mümkündür ki Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi medeniyetin yalnızca bilim ve teknoloji ile anlamlandırılmasına karşı çıkmakta ve bahsi geçen terakkinin ancak dinî bir vechesi varsa ve din tarafından destekleniyorsa geçerli, etkili ve devamlı olabileceği hususunda dönemin diğer İslâmcı mütefekkirleriyle söz birliği etmektedir.

Dönemin diğer önemli İslâmcılarından biri olan, sadrazamlık vazifesiyle de şerefyâb olmuş Said Halim Paşa (ö. 1921) da medeniyeti iki vechesi üzerinden değerlendirmeye tâbi tutar. Bu vecihlerden teknik, günümüzde kemal noktasına ermişken, insanın kendisini kısıtlayacak ulûhî bir mekanizmadan yoksun olması günümüz medeniyetinin, karargahını, bu tekniğin en korkunç kullanımlarıyla vahşetin tam ortasına oturtmasına sebebiyet vermektedir.

"Bugünkü medeniyetin bütün ruhunu ve içyüzünü anlamak için, Dünya Harbi'ni doğuran sebepleri hatırlamak, medenî milletlerin birbirlerini mahvetmek için kullandıkları tahrip vasıtalarını göz önüne getirmek ve gösterdikleri -şimdiye kadar işitilmemiş- vahşeti, şiddeti düşünmek kâfidir. Dört senedir bu korkunç sahnenin içinde bulunuyoruz. Bu sahne bize, pek az bulunur bir talakatlle şunları öğretiyor: "Millî bencillik esasına dayanmakla iftihar eden bugünkü medeniyet, en müthiş bir vahşetin, yeni ve zararlı şeklinden başka bir şey değildir... Bu medeniyet fevkalâde gelişmiş bir sanatın eşsiz bir eseridir. Bu sanat insanlara, şimdiye kadar görülmemiş mükemmellikte olarak bütün vasıtaları hazır etmiştir. İnsanlar ise bu sayede en ilkel hislerini teskine, en

²⁵ Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, *a.g.e.*, s. 137-138.

zararlı temayüllerini tatmine muvaffak oluyorlar. Üstelik bu vahşi his ve temayülleri tasavvurların üstünde bir dereceye vurduruyorlar.”²⁶

Fakat medeniyetin diğer yüzü olan mâneviyat ihmal edildiği yahut yok sayıldığı için medeniyet kemal noktasına erişememekte bunun yanında eksik olmakla, yarım değil zeval halinde bulunmakta, dünyadaki insanların refahlarına hizmet edeceğine onlar için savaştan ve ölümden daha fazla bir şey getirme becerisi gösterememektedir. Said Halim Paşa bu durumu “İşte ancak ahlâk seviyesi de fen ve sanatların seviyesini bulduğu zaman, medeniyet kemalini ve dengesini bulmuş olur.”²⁷ ifadeleriyle ortaya koymuştur.²⁸ Ona göre içinde bulunduğu ortamda var olan Avrupa medeniyeti bir kısım insanların refahı için başkalarının ölümünde herhangi bir beis görülmeyen, bilâd-ı İslâmiye için zulüm ve dehşetten başka hiçbir sonucu olmamış sahte bir medeniyettir. Fakat Müslümanlar içinde buldukları acziyetten kurtularak, sükûn bulmanın yolunu Avrupa gibi olmakta bulmuş, onlar gibi olursa refaha ereceğini zannetmiştir. Said Halim Paşa bu doğrultuda Müslüman memleketlerdeki Avrupa’ya yönelik imrenme

²⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 203-204. Medeniyetin, sahibinin elinde ve onun imkânlarıyla şekillenen bir mahiyet arz ettiği düşüncesinde Said Nursi de Avrupa medeniyetini habis medeniyet ve İslâm ile inşa edilecek medeniyeti Kur’an medeniyeti olarak anarak Paşa ile benzer bir tutum takınır: “Alem-i küfür, bütün vesaitiyle ve medeniyetiyle, felsefesiyle, fûnûniyle, misyonerleriyle, alem-i İslâma hücum ve maddeten uzun zamandan beri galebe ettikleri halde; alem-i İslâma dinen galebe edemedi. Ve dahili bütün fırak-ı dalle-i İslâmiye, birer kemmiyye-i kalile-i muzırâ suretinde mahkum kaldığı ve İslâmiyet, metanetini ve salabetini sünnet ve cemaatle muhafaza eylediği bir zamanda, laubaliyane, Avrupa medeniyet-i habisesinden süzülen cereyan-ı bid’akarane sinesinde yer tutamaz. Demek alem-i İslâm içinde mühim ve inkılabvari bir iş görmek; İslâmiyetin desatirine inkiyad ile olabilir; başka olamaz, hem olmamış, olmuş ise çabuk ölüp sönmüş. ...Za’f-ı dine sebep olan Avrupa medeniyet-i sefihanesi yırtılmaya yüz tuttuğu bir zamanda ve medeniyet-i Kur’an’ın zaman-ı zûhuru geldiği bir anda, lakaydane ve ihmalkarane müsbet bir iş görülemez.” Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 170-171.

²⁷ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 205.

²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesi de üstlenmiş olan ve yalnızca bürokrat olmasıyla değil Cumhuriyet döneminde İslâmcı düşüncenin önemli simalarından biri olduğu için ehemmiyete haiz olan Ahmet Hamdi Akseki de bu hususta benzer bir fikre sahiptir: “İslâmın ilan ettiği bu itilaf ve müsâvât esası o kadar mühimdir ki medeniyetin en yüksek devirlerinde ve hatta, iddia edebiliriz ki, bugün bile insaniyet bunun mislini görmemiştir. ...Eğer Müslümanlığın insaniyet namına, insanlığın tekamülü namına müdafaa etmiş olduğu bu tez, bütün milletler tarafından kabul edilmiş olsaydı bugün beşeriyeti kasıp kavuran tüyler ürpertici felaket karşısında, ne yüzbinlerce günahsız çocuk açlıktan ölür, ne de asırların meydana getirdiği mamureler harabezare çevrilir ve ne de harp ile ilgisi olmayan bir sürü zavallı kadın ve ihtiyarlar vahşetin en koyu bir şekliyle yok edilirdi.” İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-2*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 867. “İçtimaî saadetin sağlam olarak devam edebilmesi ve terakkinin medeniyetteki yükselişin bir saadet âmili olması için fertlerin kuvvete ve şahsî menfaate değil, Hakk’a tapmaları; hak ve vazifelerin kutsiyetini anlayarak kendi haklarına razı olacak, başkalarının haklarına saygı gösterecek kadar yüksek bir ahlâk ve karakter sahibi olmaları gerekir. ...Bu duyguyu kalplerin derinlerine yerleştirecek ve böylece bütün işlerinde ve hareketlerinde onun gelişmesini temin edecek âmillerin en kuvvetlisi ve en kesini, hiç şüphe yok ki, Allah’a iman ve O’na teslim olmaktır ve Müslümanlık da işte budur.” İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-2*, s. 870.

duygusunun sebebi olan refah ve mutluluğun aslında kendilerinin ezilmesi suretiyle yaratıldığını ve bu çerçevede onlar gibi olmaya çalışmanın bir saadeti getirmeyeceği ve saadet şeklinde gözükene aslı ise felaket olan simülasyonel bir mahiyet arz ettiğini ifade etmektedir.²⁹

Said Halim Paşa var olan medeniyetin getirdiği felakete Müslümanları uyarmak amacıyla dikkat çekiyor olsa da bunun suçunu kavram olarak medeniyete yüklemeyi ve hatta Avrupa medeniyetini de tamamen sıfırlayarak, ondan yüz çevirmeyi savunmaz.

“Batı medeniyetinden istifade teşebbüslerimizin hezimetle neticelenmesine rağmen şunu da itiraf etmeliyiz ki, millî terakkimizi temin etmek için, o medeniyetten büyük ölçüde faydalanmaya mecburuz. Ancak bizzat yaptığımız kat’i olarak ispat etmiştir ki, Batı medeniyetinden hakikaten istifade edebilmemiz onu aynen tatbik etmekle mümkün değildir. Ayrıca, aynı şekilde istifade etmiş diğer milletlerin tecrübeleri de, yabancı bir medeniyetin nimetlerini toplamanın, onu kendi medeniyetine uydurarak tatbik etmekle mümkün olacağını göstermektedir. Şu halde bizim de şimdiye kadar takip etmemiz gereken yol, Avrupa medeniyetini millîleştirmek, yani mümkün mertebe muhitimize ısındırmak olacaktır. İşimiz, medeniyetimizin gelişmesi için gerekli ve ona uyabilecek olan şeyleri Batıdan alarak, kendimize tatbik etmekten ibaret olmalıydı.”³⁰

Müslümanların yeni bir medeniyet kurlarının ya da kendi elleriyle diri diri gömmekten geri durmadıkları medeniyeti ihya etmelerinin yolu Avrupa medeniyetinin tekniğe müteallik taraflarını kendi muhitimize ısıdırırken medeniyet kurmuş eski Müslüman milletleri de tetkik edip İslâm’ın hakiki hususiyetlerini de kavrayarak var

²⁹ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 204. Elmalılı Hamdi Efendi de Said Halim Paşa ile benzer fikirdedir: “Avrupa’nın mazisine nispetle medeniyet-i hâzırasını ve bugün şu’ubat-ı ‘ulûm ve fûnûna masruf olan himemat-ı ciddiyesini biz nazar-ı takdirden dur tutmaz ve birçok şeylerini kendimize almak için her türlü arzudan geri durmaz isek de medeniyet-i hâzırayı aksa-yı kemale gelmiş bulmak şöyle dursun, birçok uçurumlarını, hayli ‘uyûb-ı hakikiyesini görmekten de kendimizi alamamakta haklıyız. Hürriyet, müsâvat ve adaleti nakarat makamında yad eden bir medeniyet, bugün hey’et-i ictimaiyenin kuyud-ı hürriyetini tezyid, ebvab-ı shevatını küşad etmek cihetine doğru ‘azim olmakta bulunduğu için bir cihetten tetavülât-ı iktisadiyeye meydan vererek sermayedarana diğerinden ziyade ehemmiyet, zu’afa-yı enâma haklarından pek dun bir himmet atfetmek suretiyle nizam-ı ictimaiyeyi muvazenesiz hallere sürükleyip götürmekte bulunduğundan Avrupa her devresinde inkılabat-ı ictimaiye tezelzûlatına maruz olagelmektedir.” Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, s. 167-168.

³⁰ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 104.

güçle çalışmak olmalıdır. Bu doğrultuda Said Halim Paşa şu ifadelerle Müslümanlara yol gösterir:

“...Müslüman milletler, İslâm dinini kabul etmekle çok büyük ve parlak bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuşlardı. Bugün de İslâm esaslarını daha güzel anlayıp, daha derin bir bilgi ve faziletle tatbik ve icra eder, onlara daha ciddi ve daha samimi bir bağ ile bağlanırlarsa, bugünkü gerilik çukurundan yükselerek, şimdiki medeniyetin üstünde yeni bir medeniyet kuracaklardır. İnsanlar arasında yayılacak olan müsamaha, adalet ve eşitlik fikirleri, bunlardan doğacak dayanışma ahengi, fertlere bahşedeceği sayısız nimetler ve mânevî hazlar, bu yeni medeniyetin üstünlük sebebini teşkil edeceklerdir.”³¹

İslâmcı düşüncesinin içinde gelenekçi kanadın mümessillerinden biri olmakla maruf olan İskilipli Mehmet Âtîf Efendi (ö. 1926) modernleşme meselesine İslâm fikhının taklitle alakalı hükümleri ekseninde yaklaşmış ve bu doğrultuda giyim kuşamdan yönetim usulüne kadar küfrün şiarı olduğunu düşündüğü meselelerde Müslüman olmayanları taklit etmenin câiz olmadığına hükmetmiştir. İskilipli'nin bu hükme vardığı yolu şu ifadelerinde görmek mümkündür:

“ Hülâsa-i kelâm bid'at-ı kabîhada, münekkarât ve menâhide ve şer'i şerife muhalif olan usûl ve muaşerât-ı medeniyette hiçbir kimseye taklid asla câiz değil, nerede kaldı ki şîâr-ı küfrde milel-i gayr-i müslimeye taklid câiz olsun bu katiyyen câiz olmaz. Şu halde bir müslimin şîâr ve alamet-i küfr addolunan bir şeyi bilâ zaruret giyinmek veya takınmak suretiyle gayr-i Müslimleri taklidi veya kendisini onlara benzetmesi şer'an menhî, memnûdur. Bu hususa icmayı ümmed de in'ikad eylemiştir. Bunda şek ve şüphe yoktur.”³²

³¹ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 181-182. Müslümanların geri kalış sebeplerinin İslâm medeniyetinin özünden kopmaları, İslâm'ın sahip olduğu medeniyet potansiyelinin ise hali hazırda var olan medeniyetten çok daha ileri olduğu hususunda dönemin son derece müessir ismi Elmalılı Hamdi Efendi de hemfikirdir: “Son zamanlarda Müslümanların inhitatı, hep medeniyet-i İslâmiyenin ruhundan tebaüd etmeleri hasebiyle vaki olmuştur. Halbuki Müslümanlığın gaye-i kemali(nin), bugünkü terakkiyat-ı beşeriyenin pek ve pek çok ilerisinde bir medeniyet-i âliye olduğunda şüphe yoktur.” İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 488-489.

³² İskilipli Mehmet Âtîf, *a.g.e.*, s. 4.

Fakat mesele modernleşme tecrübesinin teknik ve teknoloji ile ilgili kısmına geldiğinde icma-yı ümmet bir anda bu meseleleri kapsamaz hale gelmektedir:

“...gerek Ehl-i Sünnet ve erbab-ı dalal ve gerek ehl-i küfr tarafından ihdas ve icad olunan her bidatten ve her yeni yapılan şeylerden ve ehl-i küfr ile erbab-ı dalale mutlaka müşabehetten nehy ve men’ olunmuş değildir. Zira uyumak, yatmak oturmak, yemek içmek gibi umûr-ı tabiiyede müşabehet zaruridir. Bundan başka âlât-ı ziraat, edevat-ı sınaat, vesait-i harb, yatak ve matbah takımı gibi, emr-i dinden olmayıp da kendileriyle yalnız garaz-ı dünyevî maksud olunan umûr-ı mübahayı ihdas meşru ve hatta bunlardan bazıları memurun bihtir.”³³

Bu noktada modernleşebilmek adına harp vasıtaları yatak ve mutfak takımıyla birlikte sayılarak yüzyıllarca dîn-i mübîn-i İslâm'ın bütün dünya sathına yayılması için yapılan cihadın vesaiti “din işinden olmayıp da kendileriyle yalnız dünyevî bir maksat ve gaye maksud olan mubah işler” olarak anılmış, mücahede bir anda dünyevîleştirilerek mücadeleye dönüştürülmüştür. İskilipli, modern Avrupa medeniyetinin maddî ve mânevî yönleri olduğunu belirtmesiyle muvafık olduğu dönemin İslâmcılık tasavvuruna bu medeniyetin maddî cephesinin ithal edilmesinde bir beis olmadığını “dünya işlerini siz daha iyi bilirsiniz”³⁴ hadis-i şerifi ile destekleyerek entegre olmuş ve bu çerçevede sanayi, ticaret, cihat hususunda yardımı bulunan aletlerin edinilmesinde yani medeniyetin maddiyat kısmında benzerliğin uygun ve hatta bazı durumlarda zaruri olduğunu beyan etmiştir.³⁵

Düşünceyi ürettiği ortam olarak Türk İslâmcıları arasında ismi anılsa da düşüncesinin aktığı yatak itibariyle Afgânî-Abduh çizgisinin öze dönüşçü, selefimeşrep İslâmcılık tasavvurunun temsilcisi olan İzmir Mebusu Seyyid Bey (ö. 1925) günümüz fikriyatında da altı sıklıkla çizilen Avrupa medeniyetinin köklerini İslâm'dan aldığı söylemini ortaya koyarak, aslında, Batı ekseninde ortaya konulan modernleşme hamlelerinin tamamına, kumaşı İslâm'dan elde edilen bir elbise biçmek suretiyle cevazı İslâm'ın içinden elde eder ve bu şekilde Batılılaşma'nın meşruiyet zeminini İslâm'a

³³ İskilipli Mehmet Âtîf, *a.g.e.*, s. 6-7.

³⁴ Müslim, Fedâil, 139-141.

³⁵ İskilipli Mehmet Âtîf, *a.g.e.*, s. 7-8.

dayandırmakta herhangi bir beis görmez. Dönemin diğer İslâmcılarında teknik, fûnûn ve maarifin elde edilmesi olarak idrak edilmeye çalışılan modernleşmede doğru yöntem fikri, Seyyid Bey’de bu çerçevede Avrupa’da olan her şeyin ihracına dönüşür, çünkü Avrupa’da olanı almak demek zaten kökleri İslâm olması hasebiyle bizâtihi İslâmî olanı almak demektir.³⁶ Bu düşüncesini “Hikmet mü’minin yitik malıdır. Onu nerede bulursa o ona en layık olandır.”³⁷ hadisi şerifindeki hikmet ifadesini bütün bir İslâm usûl ilimlerini hiçe sayarak “her türden bilgi” olarak yorumlayan Seyyid Bey bu çerçevede aşağıdaki ifadeleri Resûl-i Ekrem’e söyletmek suretiyle her türlü Batılılaşma hamlesinin bizzat İslâm Peygamberi tarafından emredildiğini ima etmekte herhangi bir sakınca görmemekte ve böylelikle işin geldiği noktayı bütün çarpıklığıyla ortaya koymaktadır.

“...İşte Cenabı Peygamber böyle buyuruyor: Hikmet olan söz, eşyanın hakikatine uygun olan bir söz, hukukî, içtimaî, felsefî, iktisadî ve ahlâkî bir düstur, her nerede bulunursa bulunsun, her kimin ağzından işitilirse işitilsin, işte o söz, işte o doğru kelim, işte o düstur Müslümanın kaybedip de aradığı malıdır. Hiç tereddüt etmesin, hemen alsın. Nerede bulunursa bulunsun, herkesten çok bir mü’min ona daha çok müstehaktır. Herkesten evvel alsın, onun öz malıdır.”³⁸

Seyyid Bey geçmişte bütün dünyaya medeniyet öğrettiğini düşündüğü bilâd-ı İslâmiye’nin şu an içinde bulunduğu durumdan yakınlıkla, zamanın şartları çerçevesinde

³⁶ Seyyid Bey’in bu doğrultudaki “...tarih ortadadır. Avrupa’nın bugünkü medeniyetinin esası, İslâm medeniyeti değil midir?” (İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-1*, s. 268.) sorusuna Seyyid Bey’e göre çok daha gelenekçi bir din tasavvuruna sahip olduğu düşünülen İskilipli Âtîf Efendi şu ifadeleriyle müspet bir yanıt vermiş ve onunla aynı kanaati paylaşmıştır: “Bazı memalik-i İslaâmiyeyi istila eden salibunun sanayi-i nefise-i İslâmiyeyi iktibas ile kısmen Avrupa’ya nakl etmiş olmaları bugünkü garp san’atının terakki ve inkişafı esbabından biridir. Ve hatta ilk önce medeniyete karşı garblıların kalbinde bir şevk uyandıran cazibe, Endülüs afakında lemean etmiş olan medeniyet-i İslâmiye ziyasıdır. O tarihten evvel garblıların cehl, zulmet, vahşet herc-ü merc içinde puyan olduklarına tarih şahadet etmektedir. Demek oluyor ki esas itibarıyla medeniyet-i garbiyenin müvellidi şarktır.” İskilipli Mehmet Âtîf, *a.g.e.*, s. 9. Endülüs Emevîleri’nin ürettiği membaı İslâm olan düşüncenin Avrupa modernitesinin muharrik unsuru olduğu hususundaki söyleme dönemin İslâmcı neşriyatında sıklıkla rastlamak mümkündür. Örneğin Babanzade Ahmet Naim şunları söyler: “İslâm bütün manasıyla ahlâk ve fazilet dini olduğu gibi en yüksek mertebede ilim ve hakikatin hamisidir. İslâmiyette dinle ilim ikizdir... Daha hicretin ikinci asrında İslâm medeniyeti dünyanın en terakki etmiş, en mütekmil medeniyeti halini almıştı. Az zaman içinde Bağdat, Basra, ...gibi Müslüman beldeler gelip gidenleri aydınlatmaya hizmet eden birer medeniyet ocağı, birer ilim yurdu olmuşlardı. Avrupa’nın bugünkü medeniyeti de Endülüs’ten kopmuş bir marifet şulesidir.” Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-1*, s. 340-341.

³⁷ Rûdânî, *Büyük Hadis Külliyyatı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 51. İbn Mâce, Zühd 15; Tirmizî, İlim 19.

³⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 3.3.1340, İçtima Senesi 1, Devre 2, c.7, sy. 58-59. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>.

medenîleşmemenin, ki ona göre medenîleşme ilim ve maarifle donanma ve İslâm'ın hurafelerden arındırılmış aslına dönmedir, sonuçlarının memleketimizi ve hatta dinimizi kaybetmek olacağını ifade eder:

“Artık iyice anlamalıyız ki bugünkü hayat şartlarımızla şu medeniyet aleminde bizim için yaşamak, yaşatmak imkânı kalmamıştır. Batıdan doğuya doğru akmakta olan medeniyet seli gittikçe şiddetini artırmaktadır. Zannetmem ki bu ruh halimizle o cereyana mukavemet mümkün olabilsin. O, akışı şiddetli bir sele benzer ki zamanında onun mecrasını açmaz, etrafını ilim ve marifetle donatmaz ve tahkim etmezsek korkarım ki bir gün gelir önünü alabilecek bütün mâniyeleri altüst eder, yalnız vatanımızı değil, dinimizi de milletimizi de siler götürür.”³⁹

Mehmet Seyyid Bey de İslâm'ın mâni-i terakki olduğu fikrine karşı bir duruş ortaya koyar ve fakat mâni-i terakki olanın içine hurafelerin, batıl inançların girerek bambaşka bir din haline getirdiği, adı İslâm olsa da kendisi ondan çok uzak olan dinî tasavvur olduğunu *söyleyerek* “mâni-i terakki olan İslâm” söyleminin mucidi Renan'ı⁴⁰ haklı çıkarmaktan da geri durmaz ve bunu öze dönüş fikri ekseninde yapar. Ona göre gerçek İslâm ilerlemeye mâni olamaz çünkü bunun tam aksi istikamette terakkiyi ortaya koymak için inzal edilmiştir. Seyyid Bey bu minvaldeki fikirlerini TBMM'de irad ettiği bir nutukta şu şekilde ortaya koyar:

“Efendiler, zamanımızda memleketimizde terakkiye mâni olan hal gerçek İslâmiyet değildir. Cehaletten, körü körüne taklitçilikten doğan zihniyettir. Zamanımızda İslâm dîni pek garip kalmış, hurafelerle dolmuştur ve bu hurafeler İslâm âlemine diğer dinlerden, başka milletlerden sirayet etmiştir. Yoksa gerçek İslâm dîni hurafelerin, batıl fikirlerin en büyük düşmanıdır. Esasen İslâm dîni hurafeleri, batıl inançları kökünden yıkmak için gelmiştir. Nitekim vaktiyle yıkmıştı da. Fakat sonraları şuradan buradan İslâm âleminin içine birçok hurafe girdi, neticede İslâm dîni bütün

³⁹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-1*, s. 267.

⁴⁰ Ernest Renan, *Islam and Science*,

https://www.mcgill.ca/islamicstudies/files/islamicstudies/renan_islamism_cversion.pdf, Ayrıca konu ile ilgili başarılı bir literatür tartışması için bkz. Dücan Cündioğlu, “Ernest Renan ve "reddiyeler" bağlamında İslâm-bilim tartışmalarına bibliyografik bir katkı”, *Divan Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi*, 1996/2, ss. 1-94.

garip kaldı. Tereddütsüz diyebilirim ki, bugünkü İslâm dîni başka, asr-ı saadetteki İslâm dîni başkadır.”⁴¹

Bu anlatı ekseninde Seyyid Bey, gençlerin dinsizleşmelerinin de normal olduğunu çünkü bilim ve akıldan biraz nasibini almış insanların, akıl ve mantıkla bağdaşmayan hurafe yığını haline gelmiş dinî anlatı ile rabıta kuramayacaklarını ifade eder. Bu anlamda Seyyid Bey’in aradığı hakiki İslâm aslında bizi Avrupalı Müslümanlar haline getirebilecek modernleştirici bir İslâm’dır. Bu modernleştirici İslâm’da Resul-i Ekrem’in rolü olabildiğince kısıtlanır. Geleneğin Efendimiz Hazretleri’ne olan büyük muhabbetinin farkında olan Seyyid Bey, bu kısıtlamayı uydurma hadisleri bahane göstererek aşmaya çalışır ve böylece Sünnet-i Seniyye’yi dolaylı yoldan uydurma olma ihtimali bulunma vasfıyla tahfif eder.

Yine bu ekseninde, geleneğin, âlemlerin yüzü suyu hürmetine yaratıldığından en ufak şüphesinin bulunmadığı Şefi-i Ruzi Ceza Hazretleri’ne dahi tevessül etmek Seyyid Bey tarafından “şirke benzer davranış” olarak nitelenmiş ve İslâm tarafından men edildiği söylenmiştir.⁴² Geleneğin İslâm’ı yaşama biçimine Batı medeniyetinin akıl ekseninde inşa ettiği söyleme muhalif olduğu için savaş açan Seyyid Bey, kabirlerde, türbelerde kurban adamayı, onların başında dua etmeyi dahi şirk sayarak Anadolu’daki İslâm tecrübesini sıfırlamaya gayret ve dolaylı yoldan da Türklerin İslâm tecrübesinin on yüzyıllık tarihinde gelmiş geçmiş insanların kafir öldüğünü ilan etmiştir. Vehhabimeşrep bu düşünce tarzına Anadolu irfanı ekseninde “Kimin milletindensin?” sorusuna “İbrahim’in milletindenim.” cevabını verebilecek kadar dinî terbiye görmüş herhangi bir kimsenin rahatlıkla itiraz edeceği, bunun yanlış bir itikat olduğunu anlamak için allâme-i cihân olmaya çok da gerek olmadığı vâzıh bir şekilde ortadadır. Nitekim yapılan itirazları Seyyid Bey şu şekilde ifade ve itiraf eder: “Bugün bu gibi şeyler menedilecek, bunların İslâmiyetin ruhuna bütünüyle muhalif itikadî sapıklık olduğu söylenecek olsa Allah korusun bir itiraz tufanı kopar, insanı dinsizlik ve Vahhabilikle itham ederler. Vahhabilik nedir denilse onu da asla bilmezler.”⁴³ Ayrıca İslâmcılığı

⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 3.3.1340, İçtima Senesi 1, Devre 2, c.7, sy. 60.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>.

⁴² İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-1*, s. 270.

⁴³ İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 270.

düşünce olarak ortak bir grup addeden ve bu çerçevede Selefî-Vehhâbî çizgiyle aynileştirenler, Seyyid Bey'in dolaylı yoldan yaptığı Vehhâbilik nedir bilmiyorlar savunusuyla⁴⁴ Mehmet Âkif'te Vehhâbiliğin neredeyse galiz bir küfür olarak idrakini⁴⁵ karşılaştırdıklarında yerli bir Türk İslâmcılığının bu topraklarda neşvü nema bulunduğunu anlamakta zorluk çekmeyeceklerdir.

Başbakanlık vazifesi de üstlenen Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ise medeniyete modern sosyoloji ve antropolojinin lineer ilerleme modelinde, terakkinin güzergâhını belirleyen bir rehber rolü atfetmekte ve modern dönemde medeniyetin İslâmîleştirilmesi ile İslâm'ın medenîleştirilmesi arasındaki yöntem tartışmasında reyini İslâm'ın medeniyete uygun hale getirilmesinden yana kullanmıştır. Örneğin bu doğrultuda Günaltay, İslâm fıkhdaki önemli kavramlardan biri olarak modernleşme döneminde yenileşmenin İslâmî yükü kendisi üzerine yıkılan içtihat kavramını, tekamül eden medeniyetin ortaya koyduğu yeni şartlara İslâm'ın uyumlu hale getirilmesi ekseninde anlamlandırmaktadır. Günaltay, içtihat anlatısını ortaya koyarken, Osmanlı Devleti'nin geri kalma sebebini dolaylı olarak buna bağlamaktan da geri durmamaktadır:

“İnsanlık medenîleşmek anayolunda ilerledikçe insanların ihtiyaçları ve bir diğerleriyle olan münasebetleri de o nisbette artmaktadır. ...İnsanlık mükemmellik gayesine doğru ilerledikçe her adım başına önüne daha geniş bir ufuk, daha büyük bir saha, daha vazgeçilmez bir ihtiyaç ortaya çıkıyor. Bu pek tabii bir haldir. Çünkü insanlar medeniyete, fikri tekamülde terakki ettikçe geçim tarzı ve aralarındaki münasebetler de o nisbette değişir ve genişler ve bu hal yeni yeni ihtiyaçların doğmasına sebep olur. ...Yeni ihtiyaçlar pek şiddetli bir surette yeni nizamlar ister. Bu nizamlar yapılmaz, yeni yeni icthadlarla o ihtiyaçlar karşılanmazsa millet mefluç düşer, kötürüm mahluklar gibi terakki sahasında bir adım atamayarak olduğu yerde sayar kalır, belki de geriler. ...Asrın ihtiyaçlarına göre icthadlarda bulunamayan milletler ...-zaman ilerlediği, asır terakkiye koştuğu halde-buldukları dar çerçevede sermestane dolaşır kalırlar.”⁴⁶

⁴⁴ İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 270.

⁴⁵ Mehmed Âkif Ersoy, *Düzyazılar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158.

⁴⁶ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-2*, s. 1068-1069.

Günaltay, kurtuluşu ise kültürü savunup “medeniyet anayolu”na girmekte bulur. Günaltay’ın İslâmcılığında kültür dine, medeniyet ise dünyaya taalluk eder ve bu sebeple birbirlerine muhalif değil birbirlerini destekler mahiyette olmalıdırlar.

“Yeni Türkiye bu anayolu takip etmekle yükselecektir: Benliğimizi, millî hüviyetimizi muhafaza etmek manasına şarklı kalmak, garbın bütün teknik ve ilimlerinden, medeniyetinden her suretle istifade etmek manasına da garplılaşmak hem mümkün hem de lazımdır. ...Din ve milliyet ruhî, teknikler ve fenler ise hayatî ve fikrîdir. Din ve milliyet mukaddes heyecanların kaynağı, teknikler ve fenler de hayatî ihtiyaçların mesnedidir. Öncekilerin sahası kültür, ikincilerin sahası da medeniyettir. Demek ki bizim için kurtuluş ve yükselme yolu Türk-İslâm kültürü dahilinde muasır bir medeniyet anayoludur.”⁴⁷

Sonuç:

Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi’den Şemsettin Günaltay’a kadar fikriyatını İslâmcılık düşüncesinin ekseninde şekillendirenlerin, medeniyet kavramına taalluk eden söylemleri incelendiğinde, kavrama yönelik yaklaşım farklılıklarının medeniyet kavramının kendisinden değil, ona dönem dönem yüklenen farklı anlamlardan neşet ettiği gözlemlenecektir.⁴⁸ Batılılaşmanın kültür ve ahlâk veçhesine cephe alma konusunda benzer söylemlere sahip olan İslâmcı mütefekkirler⁴⁹, teknik ve teknolojinin ithal edilip içselleştirilmesi hususunda da aynı noktada buluşmuşlar ve medeniyet kavramını da modernleşmeye yönelik bu talebin hangi tarafında görüyorlarsa o eksende tenkide tabi tutmuşlardır. Bu doğrultuda, Türk düşüncesinde çok yeni bir kavram olan medeniyet, Batılılaşmanın “gâvurlaşmak” olarak idrak edilen kültür ve ahlâk yönüyle birlikte değerlendirildiğinde tahfif ve tahkir edilmiş, ilim, fen, teknik ve teknoloji yönüyle birlikte değerlendirildiğinde ise on üç asırlık İslâm geleneğinin bir anda İslâm

⁴⁷ M. Şemseddin Günaltay, *Türk İslâm Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Mâziden Âtiye*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 232.

⁴⁸ Yüklenen bu farklı anlamların ortaya çıkış sebepleri, çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz, düşüncenin inşa edildiği bağlamsal farklılıklara ve bu bağlamların ürettiği yeni kabul ve kimliklere intikal ettirilerek anlaşılmalıdır.

⁴⁹ İlk dönem bütün bir ahlâk düşüncesiyle alakalı olan bu muhalif tutum, sonrasında, içtimaî, iktisadî, felsefî ürünlerin hikmet ifadesi altında genelleştirilmesiyle ithali meşru bir renge büründürülmüş ve böylece alınmayacak kısım, Avrupa’nın evrensel olduğuna itikat edilen değerleri değil de yerellikleri ve dinî kabullerine dönüşmüştür.

medeniyeti olarak anılmasında herhangi bir mahzur görülmemiştir.⁵⁰ Bu çerçevede ilk dönem İslâmcılık düşüncesinde medeniyetin seyrinin, zevalin müsebbibi olmaktan ikbalin müceddidi olmaya doğru tebeddül ettiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e intikal edilen süreçte, İslâmcılar tarafından, iyi-kötü, gerçek-sahte, habîs-İslâmî gibi ayrımlara tâbi tutulan ve bu doğrultuda parçalı bir nitelikte olduğu düşünülen medeniyete yönelik seçmeci bir tavır ortaya konulurken, Cumhuriyet sonrasında var olan sistemi içselleştirebilen İslâmcıların, süreç içerisinde medeniyeti bir bütün olarak idrak ettikleri, kültürel cephe olarak kabul ettikleri unsurların ise yeni ulusal anlatılar doğrultusunda ancak hamaseten ifade edildiği⁵¹, kültürel vecihin aslî tarafını ifade eden geleneğin ise hurafe söylemleriyle tasfiye edilmeye gayret gösterildiği gözlemlenebilecektir. Diğer bir deyişle bu süreçte Batı'nın tekniği, İslâm'ın ahlâkî formülündeki ahlâk da gittikçe uluslaşma sürecinin ortaya koyduğu dünya tasavvuruna tâbi olmuş⁵², ahlâkîlik özelliği gelenekten, Asr-ı Saadet'e intikal ettirilerek kurtuluşun kânûn-ı kâdimde, eski düzenin normlarında değil öze dönmekte olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde de kendisine sıkça atfı yapılan fakat mahiyeti neredeyse hiç kimse tarafından tam anlamıyla idrak edilemeyen, kullanan müellifin ondan ne talep ettiğine göre şekil alan⁵³, düşüncenin adeta emir eri niteliğine büründürülmüş kavramlardan birini teşkil eden medeniyetin bu durumunu, bahsi geçen süreç ekseninde anlamlandırmak mümkündür.⁵⁴ Bu doğrultuda sonuç olarak şunu

⁵⁰ Bu doğrultuda Resûl-i Ekrem ve Nebî-i Muhterem Hazretleri de medeniyet kurucu olarak vasıflandırılmış (Vecdi Akyüz, "Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri)*.), bununla da iktifa edinilmeyip Hazreti Nuh'un medeniyete ne gibi katkılar yaptığını ifade eden metinler (İsa Yüceer, "Hz. Nuh'un Medeniyete Katkıları", *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu.*) dahi üretilmiştir.

⁵¹ Günaltay'ın Mâziden Âtiye başlıklı eserinde Türklerin İslâm'ı ne halde bulduklarının (!) açıklandığı bölüm değerlendirildiğinde Arapların İslâm'ı koruyamadığını zımnen vurgulayan Günaltay'ın sonrasında da Türkler'in İslâm için ortaya koyduğu fedakarlıkları anlattığı görüldüğünde, bu ulusal kültür anlatılarının yalnızca hamasi bir nitelik arz ettiği anlaşılacaktır. M. Şemseddin Günaltay, *Türk-İslâm Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Mâziden Âtiye*, s. 113-156.

⁵² Günaltay'ın Zulmetten Nura serlevhâli eserinin cumhuriyet sonrası baskısında metinde yaptığı değişiklikler tetkik edildiğinde durum açıkça ortaya çıkacaktır. Konu hakkında bkz. Şemseddin Günaltay, *Zulmetten Nura*, Furkan Yayınları, İstanbul, 1998.

⁵³ Medeniyet kavramına ilişkin tasavvurları hülâsa eden bir metin için bkz. Lütfi Bergen, "Medeniyet Ekseninde Kültür", *Hece Dergisi*, S.186/187/188, 2012.

⁵⁴ Son dönem İslâmcılık düşüncesi tetkik edildiğinde medeniyete taalluk eden tartışmanın iktidarını hala koruduğu hemen açığa çıkacaktır. İslâmcı düşüncenin önemli simalarından biri olan Sezai Karakoç'un metinleri incelendiğinde medeniyet kavramının Karakoç'un metinlerinde adeta besmele niyetine kullanıldığını, kavramın Karakoç'un düşüncesinin müspet bir yorum doğrultusunda belkemiğini teşkil ettiği ve Müslümanların ihyasının

söylemek gerekir ki Türk düşüncesine dahil oluşundan, yaşadığı değişimlere ve günümüzde kendisi üzerinden inşa edilmiş söylemlere kadar medeniyet kavramı ve almış olduğu mahiyet fikrî değil, siyasîdir.

Kaynakça:

Ali Nazîmâ, Faik Reşad, “Medeniyet”, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2005.

Akyüz, Vecdi, “Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed”, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri)*, 13-15 Nisan 2007, Konya 2007.

Baykaya, Tuncer, *Osmanlılar’da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitapevi, Ankara 1992.

Bergen, Lütfi, “Medeniyet Ekseninde Kültür”, *Hece Dergisi*, S.186/187/188, 2012.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Cündioğlu, Dücane, “Ernest Renan ve “reddiyeler” bağlamında İslâm-bilim tartışmalarına bibliyografik bir katkı”, *Divan Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi*, 2, 1996.

Çağbayır, Yaşar, “Medeniyet”, *Ötüken Türkçe Sözlük III*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Çıraklı, Mustafa, “Medeniyetlerin Karşılaşmasından Hibrid Kimliklere”, *Hece Dergisi*, Özel Sayı 24, Ankara 2012.

Karakoç’un İslâm Medeniyeti olarak andığı medeniyetin ihya edilmesine bağlı olduğu söylemine adım başı rastlanılacaktır. Bunun yanında medeniyet hususunda Avrupa düşüncesinde ortaya çıkan medeniyet eleştirilerinden de beslenebilecek entelektüel istidada sahip bir İslâmcı mütefekkir olan İsmet Özel’in görüşlerinin Sezai Karakoç’un tam karşısına konumlandırılması mümkündür. Özel, medeniyetin, İslâmî olamayacağını savunmuş, Müslümanlık pratiğinin belli bir döneminin donmuş halinin İslâm medeniyeti olduğunu ifade etmiş ve bu doğrultuda medeniyeti dinden çok dünya ile alakadar görmüştür.

Elias, Nobert, *Uygarlık Süreci*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Ersoy, Mehmed Âkif, *Düzyazılar*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

-----*Mehmet Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı*, Necmettin Turinay (hızl.), Özyurt Matbaacılık, Ankara 2011.

-----*Safahat*, M. Ertuğrul Düzdağ (hızl.), Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

-----*Mehmed Âkif Külliyyatı*, c.9, İsmail Hakkı Şengüler (hızl.), Kitap Rengi, İstanbul 2013.

Günaltay, M. Şemseddin, *Türk İslâm Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Mâzîden Âtîye*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

-----, *Zulmetten Nura*, Furkan Yayınları, İstanbul 1998.

Gündüz, Mustafa, “Said Halim Paşa’da ‘Medeniyet’ Kavramı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2010, 21(2).

İskilipli Mehmet Âtîf, *Frenk Mukallidliği ve Şapka*, Matbaa-i Kadir, İstanbul 1340.

Kara, İsmail, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

-----*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi-2*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

-----*İslâmcuların Siyasî Görüşleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Kutluer, İlhan, “Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, M. Ertuğrul Düzdağ (hızl.) İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, Şahdamar Yayınları, İstanbul 2013.

Saktanber, Ayşe, “Medeniyet Gelininin Elbiseleri”, *Birikim Dergisi*, S.146, 2001.

Sombart, Werner, *Burjuva*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011.

Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, *Külliyat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

Redhouse, Sir James William, *A Lexion English Turkish*, Constantinople 1884.

Renan, Ernest. “Islam and Science”,
https://www.mcgill.ca/islamicstudies/files/islamicstudies/renan_islamism_cversion.pdf,
(erişim tarihi: 20.04.2016).

Rûdânî, *Büyük Hadis Külliyyatı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Şeker, Fatih M., “Yerli Kalarak Modernleşmek: Mekteple Memleket Arasında Bir Mütefekkir ve Vaiz Olarak Âkif”, *Diyanet İlmi Dergi*, c.47, sy.4, 2011.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Türköne, Mümtaz’er, *İslâmcılığın Doğuşu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2011.

Turan, Osman, *Türkiye’de Siyasî Buhranın Kaynakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 3.3.1340, İçtima Senesi 1, Devre 2, c.7, sy. 58-59.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.

Yüceer, İsa, “Hz. Nuh’un Medeniyete Katkıları”, *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu*, 2009.